

Idyll från Nykvarn i Stora Åby.

Glimtar ur Stora Åby sockenprotokoll

Av Sven Erlandsson

Budgeten för Stora Åby socken år 1880 tog sig ut på följande sätt:

INKOMSTER:

<i>Ett års ränta för Hagmanska kassan</i>	90 kr.
<i>Kollekt m. m. till fattighkassan</i>	10 „
<i>Utskänkningsmedel från kronofogden</i>	250 „
<i>Stämmoböter från dito</i>	10 „

Summa kronor 360 kr.

UTGIFTER:

<i>För församlingens fattige och fosterbarn</i>	800 kr.
<i>Lösen för lönsäd till löntagare</i>	100 „
<i>12 famnar björkved till fattighuset å 8 kr.</i>	96 „
<i>4 famnar barrved till dito å 6 kr.</i>	24 „
<i>2 famnar björkved till sockenstugan å 8 kr.</i>	16 „
<i>1 famn dito till kyrkan å 8 kr.</i>	8 „
<i>2 famnar dito till vardera av småskolorna å 8 kr.</i>	32 „
<i>2 famnar dito till barnmorskan å 8 kr.</i>	16 „
<i>Ett års lön till fjärdingsmannen</i>	100 „
<i>Ett års lön till ordf. i kommunalnämnden</i>	100 „
<i>Till oförutsedda utgifter under året</i>	208 „

Summa kronor 1.500 kr.

Här uppstår således en brist av 1.140 kronor att utdebiteras.

Spannmålen till de fattiga som till nästa år anses åtgå, upptages till 270 centner råg (1 centner = 100 skålpund = 42,5 kg.), och beslutades att den skall utdebiteras med 3 M på varje fyrk...

Detta är alltså bara en del av den uppgjorda staten, det skulle taga för stort utrymme att redogöra för hela denna stat. När denna uppgjordes vid en kommunalstämma år 1879 den 29 oktober, så talas det om

att kyrkoherdebostället är nybyggt och lån för dess kostnad har man anvisat ur magasinsskassan. Man har också räknat ut de olika gårdarnas andelar när det gäller att ersätta detta lån. Andelarna som bönderna skulle betala är beräknade efter den storlek som gården hade, det vill säga mantal. Listan uppvisar 56 gårdar och den summa de tillsammans skulle svara för uppgick till 925:01 kr. Fyrktalen spelade väl viss roll i kostnadsfördelningen. Före år 1910 utgjorde fyrk en norm för den kommunala beskattningen å landsbygden. I våra dagar håller man taxering, men i den tid varom det här handlar så nämndes detta fyrksättning. Det antal fyrk som varje skattskyldig påfördes togs upp i en särskild fyrktalslängd. Denna längd gällde också som kommunens röstlängd. Endast några ören påfördes varje fyrk och då den samtidigt utgjorde en röst, så innebar detta att de stora skattebetalarna fick ett stort antal röster och därmed ett stort inflytande.

Vid en fyra år senare företagen granskning och justering av röstlängden till riksdagsvalet så konstaterar man att det finns "160 till riksdagsmannavalet röstberättigade medlemmar". Ytterligare fyra år senare, år 1888, omnämnes som en motivering för att få en poststation förlagd till Stora Åby kyrka, "att folkmängden i Stora Åby kommun utgör nära 3.000 personer"... (Poststationen kom inte till stånd). Här kan man då se att efter dåtida förhållanden så hade ungefär 5 % av befolkningen rösträtt!

Trätor om gränsdragningar

Det förekom också trätor eller kanske man skall säga viss oenighet om dragning av vissa delar av sockengränsen mot grannkommuner. Rinna kommun vill att personer i Svällhalskärret skall vara skattskrivna i Stora Åby kommun, medan Stora Åby påpekar det orimliga i det geografiska avståndet och framför allt, man kan ju inte veta vad för personer som blir inhysta i Svällhalskärret så långt bort och med annat sockenområde emellan. Ser man på kartan så har nu åbyborna mest rätt när de vill ha ändring i jordeboken, ty är kartan tillräckligt gammal så finns Svällhalskärret på sockengränsen emellan Rök och Rinna inne i Lysings härads allmänning ett par kilometer sydost Kolsjön. Svällhalskärret var helt enkelt införd på Åby av misstag, får man förmoda, medan Rinna ville att det så skulle förbli. Svällhalskärret var ingen lönande affär.

Vid ett annat tillfälle är rollerna ombytta. Heda kommun har en del personer skrivna på allmänningen Hällemön och har hos Kungl. Befallningshavande anhållit att dessa personer skall skattskrivnas i Stora Åby. Mot detta protesterar Stora Åby och hänvisar till en resolution som Kungl. Befallningshavande låtit avgiva 55 år tidigare år 1831 och som man får förmoda var skriven till Stora Åbys förmån, eftersom den nu användes som tillhygge. Tydligt uppfyllde ej folket på Hällemön dåtida lönsamhetskrav, annars hade det ju i detta fall ur geografisk synpunkt varit motiverat att Heda fått rätt. Att det kunde vara svårt med kommun-

indelningen även på den tiden visar ett annat protokoll från den 8 augusti 1881. Kungl. Majt. hade tillsatt en "kommitté för reglerandet av rikets indelningar" som det heter i § 1 av kommunalstämmoprotokollet. Från denna kommitté hade nu ankommit en skrivelse med frågeformulär som man nu tog del av. Ärendet ansågs så stort att besvara så stämman ajournerades till den 22 augusti kl. 1 på dagen då ärendet skulle slutbehandlas. Under ny paragraf så fortsätter man den 22 samma månad och avger sina synpunkter i denna viktiga fråga. Kanske det kan vara av intresse att se hur de som då styrde Stora Åby kommun såg på utjämningsproblemen för markområden!

Närvarande stämmans ledamöter voro eniga därom, att icke obedydligt med oregelbundenheter inom Kommun och Kyrkoförsamlingen förefinnas. Vad först angår gränslinjen emellan Stora Åby och Ödeshögs församlingar, så anses att den bör förändras. Den så kallade Åby Västerby tillhör nu Ödeshög och vilken på sätt och vis är sammanblandad med hemman som höra till Stora Åby socken, bland annat $\frac{3}{4}$ mil Åby Gästgivaregård sammanbyggt med 1 mil Åby Västergård som är beläget i Stora Åby socken. För att få en bättre ordnad gränslinje emellan de ofta nämnde församlingarne, vill kommunalstämman föreslå utbyte av vissa hemman däremellan, sålunda att 1 mil Åby Fyrbondegård, 1 mil Åby Södergård, 1 mil Åby Gästgivaregård, med det tillhörande utjord samt $\frac{1}{2}$ mil Jutegården med sin utjord, måtte övergå från Ödeshögs till Stora Åby socken, då däremot $\frac{1}{2}$ mil Stora Morliden, 1 mil Amundebby, 1 mil Tingstad, $\frac{3}{4}$ mil Torp och $\frac{1}{2}$ mil Gammalsby, som nu tillhör Stora Åby, skulle överflyttas till Ödeshögs socken. Skälen här för äro: att från de hemman som sålunda skulle avgå från Stora Åby till Ödeshög, finnes ingen farbar väg annorlunda än att Ödeshögs kyrka måste förbifaras först för att kunna komma till Stora Åby kyrka. Vad de hemmanen angår som skulle gå över till Åby från Ödeshög, så äro de belägna på något närmare avstånd från Åby kyrka än Ödeshög och finge då Åby by i sin helhet tillhöra Stora Åby socken, själva namnet tyder på att det bör vara så. I sammanhang härmed ville kommunalstämman yttra, att någon reglering, som den nu föreslagna, icke påyrkas, såvitt den icke på föreskrivet sätt kan genomföras eller att Åby socken återfår lika stort hemmanantal från Ödeshög som dit avlämnas.

Som nu ett Fargeris kallat Hedins kvarn ävensom Brantefors kvarn, vilka nu tillhöra Ödeshögs församling, men ligga inom Åby församlings gräns, så anses att vid en blivande reglering, dessa lägenheter böra överflyttas till Åby, ävensom Åby Skattegårds utjord som nu tillhör Ödeshög, men gränsar intill stamhemmanet som är i Åby socken. Utjorden till hemmanet Frösäng här i församlingen, tillhör nu Röks församling, men som den ligger invid Åby församlings gräns, så anses lämpligt vara, att utjorden därstädes må i jordeboken antecknas.

Åter omtalas Svällhalskärret och man önskar få det överfört till Rinna socken. Vidare så påpekar man nu beträffande Hällemons allmänning att den ligger helt omsluten av Stora Åby kommun och bör detta flera hundra tunnland stora område som allmänningen omfattar tillhöra Stora Åby. De nuvarande ägarna i Västra Tollstad och Heda församlingar bör visa handlingar på att de har äganderätt till allmänningen.

Invecklade arkivfrågor

Vid en kommunalstämma den 28 december 1875 behandlas en brännande fråga: var skall kommunalstämmans protokoll förvaras? Det finns två åsikter om vilken plats man skall välja. Protokollen kan förvaras hos tjänstgörande ordförande i kommunalstämman eller också i kyrkans arkiv. Man företager omröstning i ärendet, varvid förslaget om protokollsförvaring i kyrkans arkiv vinner med 1.032 röster. Andra alternativet, att ordföranden skall förvara protokollsboken, får ej en enda röst. Sittande ordförande komminister A. Ekdahl avsåde sin befattning och i hans ställe valdes kyrkovärden Jonas Jönsson i Stenkilsby med 1.332 röster mot 444 röster som tillföll Alfred Pharmansson i Ryket.

Den 13 februari 1876 kallas till extra ordinarie kommunalstämma. En resolution från Konungens Befallningshavande i Östergötland inforrdar en förklaring över de besvär som ordföranden i kommunalstämman anförde angående kommunalstämmans beslut rörande förvaringsrum för protokollen från kommunalstämman. Det var alltså den nytillsatte ordföranden Jonas Jönsson som framfört dessa besvär. Han kände ett visst misstroende mot sig att inte få förvara de protokoll han som tjänstgörande ordförande förde. Nu förekommer en lustig vändning. Samtliga i stämman deltagande ledamöter säger sig med beslutet vid föregående stämma ha avsett "endast en äldre protokollsbok som avslutats den 29 december 1874 och att den protokollsbok som för samma ändamål nu begagnas icke i mera nämnda beslut vore inbegripen, utan borde den efter detta som hitintills förvaras hos den tjänstgörande ordföranden, så länge den för sagda ändamål användes och sedan i kyrkans arkiv inläggas".

Till att besvara klagandens besvär hos Kungl. Befallningshavande hade lantbrukaren C. J. Pettersson i Åby Västergård redan gjort i ordning en skrivelse som lästes upp. I denna skrivelse finns redan de synpunkter som framförts av kommunalstämman kort förut och att det hela måste bero på något missförstånd och den här skrivelsen skulle alltså vara ett förtydligande av det förut fattade beslutet, o. s. v. Man kan nästan förstå att Jonas Jönsson log i skägget (om han hade något), ty nu var det i alla fall klartext: han fick behålla protokollen hemma.

Men stämman satte igång en ny debatt om huruvida det var lämpligt att förvara handlingar i kyrkans arkiv. Man enades istället om att förvara handlingarna i en i sakristian stående kista med trenne lås, vartill den tjänstgörande ordföranden i kommunalstämman ensam skulle hava nycklarna om hand. Därefter blev det ånyo en debatt som gällde: hur länge skulle ordföranden få behålla protokollsboken sedan den var full-

1851 eller 1852 flyttades Ödesbögs gästgiveri till denna byggnad i Backasand och kvarstannade omkring 25 år.

skrivnen? I fyra år? I två år? Man gick till röstning om även denna sak och med 1.285 mot 1.069 beslöts att i fyra år fick boken vara hos ordföranden innan den skulle förvaras bakom tredubbla lås!

Nej, sade Pettersson i Västergården!

Men den som ej gav sig så lätt var C. J. Pettersson i Västergården. Kanske det gått prestige i frågan, vad vet vi sena tiders barn om detta? Kanske det var nödvändigt för Pettersson att skriva följande efter alla debatter och beslut:

Med anledning av ovanstående beslut anhåller jag, dels såsom reservation mot detsamma, dels ock för att fullständigt åskådliggöra min åsikt om saken att få anföra och i protokollet intaget följande: Då nu gällande kommunallag såsom regel bestämmer att ordförandeskapet i stämman av den därtill utsedde utövas under en tid av 4 år så anser jag ock att varje protokollsbok, för nämnde period, bör utgöra ett avslutat helt. Det är en sålunda avslutad protokollsbok, som jag anser böra åt ett offentligt förvar överlämnas inom en viss bestämd tid efter dess avslutande, den må vara 2 eller 4 år. Ett sådant beslut har jag endast av kärlek till ordning påyrkat. Det bör för var och en vara lätt att inse, det under tidernas lopp en mängd protokollsböcker skola komma att finnas. Skola nu dessa avlämnas från ordförande till ordförande så kan lätt inträffa, att de äldre få dela samma öde som oftast träffar allt gammalt att anses såsom — skräp och såsom sådant behandlas. Men då dessa protokoll innehålla åtskilligt även för framtiden viktigt, så har jag ansett lämpligt att de anförtros åt ett offentligt förvar. Men det här ovan formulerade beslut kan svårligen det av mig avsedda ändamålet anses vara vunnit, ty detta beslut är så svävande att en protokollsbok kan räcka hur länge som helst, och detta varken är eller kan bliva förenligt med god ordning.

Åby Västergård den 15 februari 1876.

C. J. Pettersson

Väldig brännvinskommers på Backasands gästgiveri

Under denna tid hade både Stora Åby och Ödeshög brännvinshantering som inkomst i den kommunala budgeten. Det är också konkurrens med grannkommunen Ödeshög. Så länge Ödeshög inte slutar med att sälja brännvin, så kan inte Åby heller göra detta: "Slutligen uppdrogs åt ordföranden att underhandla med lämplig person att krogen under försäljningsåret övertaga och fäster nämnden sig mindre vid höga anbud, blott att krogen kan så arbeta att Ödeshög snart upphör med sin krog, emedan alla sådane rörelser ej alstra annat än armod och en större betungad fattigvård", heter det i ett protokoll från 1881. Nästan exakt samma formulering finns också från protokoll i Ödeshögs kommun, så här kan man verkligen tala om skenhelighet, när det gäller att motivera brännvinsförsäljningen.

Backasands gästgivaregård låg på den ena sidan om sockengränsen och Kulltorps stopakrog på den andra sidan, så man kunde ju faktiskt stå i sin egen dörr till den egna gästgivaregården och räkna in kunderna hos konkurrenten ett stycke därifrån. Undra på att man inte skydde några medel att få med av vinsten!

Varje år under en ganska lång period auktionerades brännvinsförsäljningen ut till olika personer. Man fick förbinda sig att sälja ett visst kvantum sprit på krogen. Den summan å antal kannor brännvin som fastställdes på auktionen skulle erläggas skatt för till kommunen. På krogen rådde alltså minutförsäljning. Detta var kanske den för kunden dyraste formen av spritinköp. Men varje år ansökte dessutom en person om parti-försäljning av brännvin. Det benämndes "mindre partihandel" och där fick inte säljas mindre än 15 kannor brännvin i varje parti till kunderna. En kanna motsvarade 2,6 liter, alltså 39 liter. Kanske man trodde att det gynnade nykterhetsintresset, då man sålde i sådana kvantiteter. Småfolket kunde inte köpa sådana mängder, medan bonden kunde komma över sitt behov av sprit. Men kunde statarna och småfolket som det berättats mig skicka efter en tunna sill att dela på, så var det väl inte omöjligt att köpa femton kannor brännvin att dela på?

Vem sålde då brännvinet i parti? Från den 31 juli 1881 finns följande text i kommunalnämndens protokoll under § 1:

"Företogs till behandling den av ledamoten i Riksdagens första kammaren herr C. J. Pettersson i Åby Västergård den sistlidne juli detta år till Stora Åby kommunalnämnd ingivna ansökan att från den 1 november detta år till samma dag 1882 få utöva försäljning av brännvin i mindre partihandel med minsta beloppet av femton kannor, vid överläggningen härav blev denna ansökan enhälligt tillstyrkt."

På Stora Kulltorp var under en tid s. k. stopakrog.

Hur mycket brännvin sålde man under ett år i Backasands gästgivaregård? Den 1 juni år 1878 finns följande noterat under § 14:

Företogs till överläggning huru stort kvantum brännvin och spirituosa anses kunna försäljas vid Backasands gästgivaregård under året från den 1:te nästkommande november detta år och till samma tid 1879. Ansågs och bestämdes till 6.000 kannor.

Ja, ärade läsare, där står faktiskt 6.000 kannor, omräknat i liter så blir det 15.600! Denna siffra omnämnes i flera andra protokoll.

Kanske man skall erinra om ett protokoll från ett möte emellan de två församlingarna Stora Åby och Ödeshög som avhölls så tidigt som den 22 december 1846. Man hade samlats för att diskutera den tilltagande laglösheten, som man fann "under senare tid blivit förfinnande inom Stora Åby och Ödeshögs församlingar, icke blott blivit uppgjorde utan till stor del befordrade under inflytande av rusgivande drycker, intagne på gästgivaregårdarne i Åby och Ödeshög; varför dessa ställen städse varit tillhåll, särdeles under helgdagarne för en ström av orostiftare". Och i fortsättningen vill man att de två gästgivaregårdarna slås samman till en vid Åby Norrgård. Det skulle för polismyndigheten bli lättare att upprätthålla ordningen. Man hoppas att konungens höga befälningshavande räcker dem en hjälpande hand, "på det att Soknenämndens åtgärder icke må bliva folklöje, mot en av starka drycker förvildad menighet".

Tydligen blev det inget samgående utav, det visar protokoll från de efterföljande åren. Striden i denna för båda kommunerna så viktiga fråga hårdnar alltmera. Här fanns ovan nämnda Backasands gästgivaregård som med sin höga siffra om 6.000 kannor hade att taga upp konkurrensen med Kulltorps stopakrog samt Holkabergs gästgivaregård verksam under samma tid eller senare Sjöberga, när nya vägen dragits fram utefter Vätterstranden. Vidare stopakrogarna och ölförsäljningen och försäljningen av partier om minst 15 kannor brännvin åt gången i Västergården och i Orrnäs. En gång om året hölls auktion å denna försäljning. En pro forma sak var det väl att alla sådana här kungörelser om anbudsgivning å spritförsäljning lästes från predikostolarna i Stora Åby och Ödeshögs kyrkor. Man frestas då att ställa frågan: Var det då så underligt att bönehusen sköt upp som svampar ur jorden, runt om i bygden?

År 1889 hade man ett hälsovårdsärende av lite annorlunda slag att

taga hand om som jag här vill återge enligt protokoll vid Stora Åby kommunalnämnds sammanträde i Backasand den 6 juli 1889:

§ 1. *Skrivelse till kommunalnämnden ankom den 3 juli från herr provinsialläkaren S. G. L. Schröder av följande innehåll:*

Till kommunalnämndens ordförande i Stora Åby!

Då åtskilliga fall av nervfeber finnes i Alvastra och ett dyligt i vår omedelbara närhet, vore det önskligt om kraftiga och hastiga åtgärder vidtogos för att förekomma den olidliga stank som sprider sig från de söder om Backasands gästgivaregård utlagda, stora och många komposthögar av rutten sill, därifrån förpestande ångor, under nu rådande varma väderlek, varje afton sprida sig över hela den omgivande trakten, och till och med intränga i våra bostäder.

Att en epidemi, under så gynnsamma förhållanden för smittämnets utveckling måste bliva en given följd, tager jag för alldeles avgjort.

Jag har emellertid, till följd av min ämbetsplikt, nu påpekat detta förhållande för att själv vara fredad i händelse av utbrytande epidemi, under förhoppning att kommunalnämnden, som ju på samma gång är hälsovårdsnämnd, ofördröjligen vidtager alla de åtgärder som av närvarande förhållanden kunna påkallas.

Backasand den 3 juli 1889.

S. G. L. Schröder

Detta kommenterar kommunalnämnden så:

I anledning av förestående skrivelse vore nu kommunalnämnden på ort och ställe för att taga uppgivna missförhållanden i betraktande, och funno därvid att så förhöll sig som i herr doktors skrivelse omförmäلت är. Kommunalnämnden beslutade i anledning härav, att genom protokollsutdrag förelägga innehavaren av Backasand eller hans ombud på platsen att ytterligare påföra jord över alla 38 komposthögarna till ½ meters tjocklek över desamma och skall detta arbete genast taga sin början och vara verkställt senast inom åtta dagar vid vite som förelägges av tio kronor, samt sedan framdeles ständigt tillses att icke några hål eller sprickor får vara öppna utan böra sådana genast vid uppkomsten tilltäppas. Även föreskriver kommunalnämnden att dessa komposthögar ej sedan får rivras eller utföras förrän i oktober månad. Skulle klimatet bliva kallt dessförinnan, att rivning utan fara kan försiggå vill kommunalnämnden framdeles vid begäran då därtill lämna tillåtelse.

Till förbrytelse mot de båda sistnämnda föreläggandena föreskriver kommunalnämnden jämnväl vite av tio kronor.

När det gällde fattighjonen tvekade man aldrig att ge upp namn och även öknamn. Men här är det annorlunda, innehavaren av Backasands gästgiveri namnges icke, ty han tillhörde ju en högre samhällsklass. Det fick räcka med detta vitesföreläggande, men därtill var man tvingad genom dr Schröders ingripande. (Bilderna i denna artikel tagna av förf.).